

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх прав

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни *«Основи правознавства»*

вибірковий компонент

освітньої програми *бакалаврського* рівня вищої освіти

053 Психологія (Практична психологія)

072 Фінанси, банківська справа та страхування

за темою – «Цивільне право»

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 25.09.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 5 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 8 від 22.09.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол № 8 від 18.08.2023).

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **О.Є. Железов.**
2. Викладач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук **К.М. Гуртова.**

Рецензенти:

1. Завідувачка кафедри публічного та приватного права Державного біотехнологічного університету кандидат юридичних наук, доктор економічних наук, доцент **Т.В. Дуюнова.**
2. Завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **О.П. Гетьманець.**

План лекції

- 1.Поняття, особливості, елементи цивільного правовідношення.
- 2.Здійснення цивільних прав.
- 3.Захист цивільних прав.
- 4.Відповідальність у цивільному праві.

Рекомендована література

Основна

1. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 2. Підручник / За заг. ред. Кройтора В. А.-Х.: Вид-во Харк. нац-го універ. внутр. справ, 2013. – С. 814;
2. Цивільне право: підручник: У 2-х т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – С. 656;
3. Кухарєв О. Є. Спадкове право: навч. посібник. – К. : Алерта, 2013. – С. 328;
- 4.Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синєгубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. – Харків: Право, 2017. – С. 808.

Додаткова

- 1.Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30;

2. Цивільний Кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356;
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №30. – Ст.379;
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №13. – Ст.64;
5. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 03.10.2019 р. // Відомості Верховної Ради. – 2020. – №4. – Ст.25;
6. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права / Л.І. Каленіченко // Право і безпека. – 2016. – № 2 (61). – С. 31–37;
7. Котенко О. А. До поняття про сутність, значення та "дієвість" джерел права в англосаксонській правовій системі / О. А. Котенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – №3. – С. 52-56;
8. Котенко О. А. Правове регулювання та правовий вплив: теоретичні аспекти / О. А. Котенко // Часопис Київського університету права. – 2012 . – №1 . – С. 76-80;
9. Николина К. В. Теоретичний аналіз співвідношення процедурних та матеріальних норм права / К. В. Николина // Часопис Київського університету права. – 2012. – №1. – С. 40-43.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://portal.rada.gov.ua/> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.ac-rada.gov.ua> – офіційний сайт Рахункової палати України.
3. <http://www.ccu.gov.ua> – офіційний сайт Конституційного Суду України.
4. <http://www.kmu.gov.ua/control/> – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.

5. <http://www.ombudsman.kiev.ua> – офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України.
6. <http://www.president.gov.ua/> – офіційне інтернет-представництво Президента України.
7. <http://www.rainbow.gov.ua> – офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.

Текст лекції

1. Поняття, особливості, елементи цивільного правовідношення.

Цивільне правовідношення є — це юридичний зв'язок між учасниками врегульованого цивільним правом відношення.

Цивільне правовідношення складається з *суб'єктів, об'єктів і змісту*.

Суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (громадяни, підприємства, установи, організації). У ряді випадків як суб'єкт цих правовідносин може виступати і держава.

Об'єктом цивільного правовідношення признається те благо, на яке направлено суб'єктивне право і відповідний йому обов'язок з метою задоволення інтересу конкретної особи.

Цивільні правовідносини можуть мати об'єктами: речі; дії, наприклад, дія на яку-небудь річ (переміщення вантажів за договором перевезення); результати духовної і інтелектуальної творчості (твори літератури, науки і мистецтва, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, наукові відкриття); особисті немайнові блага (ім'я, честь, гідність, таємниця листування і т.д.).

Зміст цивільного правовідношення є суб'єктивними правами і обов'язками учасників даного правовідношення.

Суб'єктивне цивільне право — надана суб'єкту законом можливість певної поведінки, а також можливість вимагати відповідної поведінки від іншої особи. Суб'єктивне право нерозривний пов'язано з відповідним йому обов'язком. Так, для здійснення громадянином права приватної власності на житловий будинок необхідно, щоб інші особи були зобов'язані не перешкоджати власнику володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном.

Цивільні правовідносини не виникають, не змінюються і не припиняються самі по собі. Їм винні передувати певні юридичні факти.

Фізичним і юридичним особам притаманні такі суспільно-юридичні властивості: *цивільна правоздатність і цивільна дієздатність*.

1)Провідним елементом, ядром цивільної правосуб'єктності служить правоздатність. **Правоздатність** — це здатність особи мати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 25 ЦК України). Н.С. Малєїн зазначав, що визначальним у понятті правоздатності є «право», а не здатність. Від особи не потрібно ніяких особливих «здібностей», щоб бути визнаним правоздатним. Саме тому всі без винятку громадяни, незалежно від яких би то не було факторів соціального, фізичного або психічного характеру, визнаються правоздатними і з моменту народження на всіх поширюється дія закону.

Умовно цивільну правоздатність можна розділити на два **види**:

– *загальну цивільну правоздатність* - здатність особи мати права і обов'язки, що передбачені Конституцією України (далі - КУ) та іншими законами, і які поширюються на всіх осіб без винятку та виникають з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК України). Наприклад, права на житло (ст. 47 КУ). на свободу пересування (ст. 33 КУ). на свободу думки і слова (ст. 34 КУ), на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 КУ); обов'язки не завдавати шкоди природі (ст. 66 КУ), сплачувати податки і збори (ст. 67 КУ) і т.д.

– *спеціальну цивільну правоздатність* — це здатність особи мати окремі цивільні права та обов'язки по досягненню відповідного віку (ч. 3 ст. 25 ЦК України). Наприклад, ч. 1 ст. 31 ЦК України встановлює право малолітньої особи самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. У ст. 32 ЦК України передбачені права неповнолітніх, а саме: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності та ін. В. І. Борисова зазначає, що всі непідприємницькі товариства і установи наділені спеціальною правоздатністю, зміст якої визначається метою їх діяльності, передбаченої у статуті чи іншому установчому документі.

2)Цивільною дієздатністю фізичної особи є здатність своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати і нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК України). Визначальною в цьому понятті є «здатність діяти» самостійно, активно, мати власну позицію, адекватно оцінювати свої (і чужі) дії та їх наслідки. Це можливо за наявності достатнього рівня свідомості і волі. Особи, що не досягли необхідного рівня свідомості (за віком) або втратили її (психічнохворі), не здатні власними діями набувати прав, обов'язків і нести відповідальність. Б. Б. Черпахін відмічав, що дієздатність - це здатність особи, своїми діями здійснювати свою правоздатність, тобто набувати права і обов'язки, здійснювати їх, змінювати або припиняти, розпоряджатися ними, вносить в правосуб'єктність нові соціально-юридичні компоненти, вводить в неї активний елемент, надає їй нову властивість, специфічну для цивільного права.

Цивільна дієздатність фізичної особи є важливою складовою її правового статусу, що дозволяє їй своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно здійснювати, а також створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Тому вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи у судовому порядку є важливою гарантією захист прав і законних інтересів громадян.

Залежно від віку фізичної особи, цивільна дієздатність за обсягом поділяється на такі **види**:

– **часткова цивільна дієздатність малолітньої особи** (стаття 31 ЦК) – фізична особа, яка не досягла 14 років вважається малолітньою. Така особа має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування укласти договори, що підлягають нотаріальному

посвідченню та державній реєстрації, видавати письмові зобов'язання від імені малолітньої дитини та відмовлятися від майнових прав малолітньої дитини;

– *неповна цивільна дієздатність неповнолітньої особи* (стаття 32 ЦК) – фізична особа віком від 14 до 18 років вважається неповнолітньою. Неповнолітні особи мають такі ж права, які належать і малолітнім особам. Отже, неповнолітні особи мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Окрім того, неповнолітні особи самостійно розпоряджаються своїм заробітком, стипендією та іншими доходами, оскільки фізична особа, яка досягла 16 років може бути прийнята на роботу за трудовим договором і має право на отримання заробітної плати; може бути учнем професійно-технічного навчального закладу чи студентом вищого навчального закладу і має право на забезпечення стипендією; можуть мати й інші доходи, пов'язані з використанням речей, власниками яких вони є;

– *повна цивільна дієздатність повнолітньої особи, неповнолітньої особи у разі реєстрації шлюбу* (стаття 34 ЦК) – має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Така особа, усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, самостійно набуває для себе будь-які цивільні права і самостійно здійснює їх, а також самостійно створює для себе будь-які цивільні права і самостійно здійснює їх, а також самостійно створює для себе будь-які цивільні обов'язки та виконує їх сам, а також несе цивільну відповідальність у разі невиконання своїх обов'язків. Особа, яка зареєструвала шлюб до настання повноліття також набуває повної цивільної дієздатності. Право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Однак, згідно із частиною другою статті 23 Сімейного кодексу України за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам;

– *повна цивільна дієздатність емансипованої особи* (стаття 35 ЦК) – від набуття фізичною особою, яка не досягла повноліття, цивільної дієздатності у повному обсязі, слід відрізняти випадки надання такій особі повної цивільної

дієздатності. Йдеться про емансипацію дитини, тобто звільнення дитини з-під батьківської опіки. Про наявність дієздатності у неповнолітньої особи, яка була емансипована за нормами зазначеної статті ЦК свідчить один з таких документів: рішення органу опіки та піклування про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; рішення суду про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; відомостей щодо державної реєстрації неповнолітньої особи як суб'єкта підприємницької діяльності тощо.

Відповідно до ст. 37 Цивільного Кодексу України, Суд може *обмежити цивільну дієздатність* фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Також згідно із статтею 39 ЦКУ, фізична особа може бути визнана судом *недієздатною*, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Порядок визнання фізичної особи недієздатною встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України (статті 295-300⁵ ЦПК України). Якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування.

Відповідно ст. 296 Цивільно-процесуального Кодексу України, *заяву* про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її

сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самотійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

3) В якості структурного елементу цивільної правосуб'єктності відносять і **деліктоздатність**, яка визначається як здатність особи нести цивільно-правову відповідальність за вчинене ним правопорушення. При цьому деякі вчені включають її в правосуб'єктність не прямо, а через дієздатність. Інші, навпаки, вважають деліктоздатність самотійним елементом правосуб'єктності, що існує поряд з право- і дієздатністю. В. Ф. Яковлев зазначав, що деліктоздатність це поєднання двох функцій: бути носієм відповідних прав та обов'язків і створювати їх своїми діями. Інакше кажучи, це правосуб'єктність у сфері відносин, що виникають внаслідок протиправної поведінки.

Сутність деліктоздатності можна простежити в наступному. Держава, наділяючи осіб різного роду правовими засобами, залишає за собою (або делегує іншим суб'єктам) можливість припиняти випадки протиправної поведінки і впливати на правопорушника. Подібна можливість в цивільному праві не безмежна. Вона обумовлена ступенем волеєздатності тієї чи іншої категорії осіб, рівнем її майнової самотійності, загальним обсягом їх право- та дієздатності.

Визначені умови слугують найбільш загальною передумовою ефективності впливу на правопорушника. Саме ця межа можливого ефективного впливу на суб'єкта за порушення заходів дозволеного і належного, визначених загальним обсягом право- і дієздатності, закріплюється в деліктоздатності. Безпосередній зміст деліктоздатності складають соціально й економічно забезпечені можливості особи нести покладені на неї заходи відповідальності. Обсяг її вимірюється усією сукупністю заходів впливу, покладання яких передбачено законом.

Правоздатність юридичних осіб називається спеціальною, оскільки встановлюється відповідно до цілей кожної юридичної особи. Дієздатність юридичних осіб виникає одночасно з правоздатністю, а саме в момент державної реєстрації, та припиняється також одночасно - у момент ліквідації юридичної особи і виключення її з державного реєстру.

Держава як суб'єкт цивільних правовідносин діє через органи державної влади.

2.Здійснення цивільних прав.

Будь-яке суб'єктивне цивільне право має цінність лише тоді, коли відповідний уповноважений суб'єкт може реально використати закладені у цьому праві можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. В іншому випадку суб'єктивне право не матиме ніякої користі для його носія.

Здійснення права є *добровільним актом* волевиявлення уповноваженого суб'єкта. Цей висновок випливає з аналізу ст. 12 ЦК України, згідно з якою особа здійснює свої права вільно. Добровільність здійснення суб'єктивного цивільного права означає, що уповноважена особа самостійно і незалежно від волі інших суб'єктів вирішує здійснювати їй чи ні певне суб'єктивне право. Жодна особа не може бути примушена до здійснення того чи іншого суб'єктивного цивільного права. Наприклад, особа самостійно вирішує купувати чи не купувати їй настінний годинник і ніхто їй до цього не може примусити. Якщо особа придбала річ неналежної якості, вона сама вирішує здійснювати їй відповідне право на захист чи залишити все як є.

Зміст статті 12 ЦКУ означає, що відповідна особа самостійно, з урахуванням власних бажань і без будь-якого стороннього впливу чи волеви-явлення вирішує питання щодо обсягів здійснення, способу здійснення, мети, якої вона прагне досягти в результаті здійснення цивільного права, форми здійснення тощо. Наприклад, власник речі самостійно обирає шляхи здійснення

свого права власності на цю річ: буде він лише утримувати її у своєму володінні, не ви-користовуючи її ніяким чином за прямим призначенням, чи по-дарує її своєму другові.

Поряд з цим на сьогоднішній день існують суб'єктивні права, здійснення яких полягає в пасивних діях їх носія.

По-перше, такі суб'єктивні права можуть бути визначені цивільним законодавством. Так, згідно з ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

Аналіз вищезазначеної норми свідчить про те, що здійснення права на спадкування в даному випадку полягає в пасивних діях. Адже відповідно до положень вказаної норми особа проявляє свою волю щодо реалізації належного їй права на спадкування не шляхом подання заяви про прийняття спадщини, а шляхом утримання від подачі заяви про відмову від прийняття спадщини. Таким чином, в даному випадку особа здійснює право на спадкування в силу наявності в неї цього права та факту проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини шляхом пасивних дій, що свідчать про бажання прийняти спадщину.

Отже ч. 3 ст. 1268 ЦК України слід визнати нормою, якою встановлено суб'єктивне цивільне право, здійснення якого полягає в пасивних діях. Обов'язковою умовою при цьому є наявність в суб'єкта самого цього суб'єктивного права та факту проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Ще одним прикладом суб'єктивного цивільного права, здійснення якого полягає в пасивних діях, є право обдаровуваного на прийняття дарунка, направленого йому без його попередньої згоди. Такий висновок впливає з аналізу ч. 3 ст. 722 ЦК України, відповідно до якої, якщо дарунок направлено

обдаровуваному без його попередньої згоди, дарунок є прийнятим, якщо обдарований негайно не заявить про відмову від його прийняття.

По-друге, висновок, згідно з яким здійснення конкретно взятого суб'єктивного цивільного права полягає в пасивних діях, може впливати з аналізу змісту цього права. Так, право володіння майном за своїм змістом є юридично забезпеченою можливістю володільця бути в безпосередньому фактичному зв'язку з річчю. Для володільця право володіння забезпечує можливість у будь-який час вирішувати долю речі, використовувати її корисні якості. Така можливість існує постійно до тих пір, поки існує саме право володіння і навіть в тих випадках, коли володілець перебуває в іншому місці від свого майна (гроші знаходяться в банку, майно на зберіганні або просто розміщене в іншій місцевості тощо). Аналіз змісту права володіння майном дає підстави стверджувати, що його здійснення полягає в пасивних діях, а саме - у невчиненні активних дій, спрямованих на відмову або припиненні від права володіння відповідним майном. Можна знайти й інші приклади суб'єктивних цивільних прав, здійснення яких відповідно до їх змісту полягає в пасивних діях.

Вищевикладене дає можливість зробити висновок про те, що здійснення суб'єктивних цивільних прав може полягати як у *вчиненні активних дій*, так і в *пасивних діях*. При цьому вид дій (активні чи пасивні), в яких полягає здійснення конкретно взятого суб'єктивного цивільного права, визначається юридичною нормою або змістом цього права.

Здійснення суб'єктивного цивільного права — це реалізація його змісту шляхом вчинення уповноваженою особою дій, які визначають можливість певної поведінки (наприклад, суб'єктивне право особи на будь-яке майно надає їй можливість володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном).

Існує велика кількість безпосередніх способів здійснення суб'єктивних цивільних прав. Такими способами можуть бути: складання документа, вчинення правочину, споживання речі, звернення до відповідного державного органу тощо.

Способи здійснення цивільних прав можна класифікувати на підставі різних кваліфікуючих ознак.

По-перше, залежно від правової регламентації способу здійснення суб'єктивного права можна виділити способи, що регламентовані нормами права, та такі, що не регламентовані нормами права.

Якщо порядок застосування конкретного способу, яким здійснюється цивільне право, встановлений законодавством, його слід вважати регламентованим нормами права. Наприклад, відповідно до чинного законодавства таким є спосіб по здійсненню права на видачу довіреності, оскільки згідно з ч. 3 ст. 244 та ст. 245 ЦК України здійснення цього права можливе шляхом складання уповноваженою особою письмового, а у деяких випадках ще і нотаріально посвідченого, документа з метою передачі іншій особі для представництва перед третіми особами. Тобто, має місце детальна правова регламентація зазначеного способу здійснення цивільного права.

Якщо ж порядок застосування конкретного способу, яким може здійснюватися суб'єктивне цивільне право, не встановлений у законодавстві, його слід вважати нерегламентованим нормами права. Як приклад можна навести способи по здійсненню права власності на більшість рухомих речей. Адже чинним цивільним законодавством України не регламентуються питання щодо порядку здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження такими речами.

По-друге, в залежності від можливості здійснення цивільного права лише одним єдиним чи кількома способами здійснення можна розрізняти виключні та альтернативні способи здійснення суб'єктивних прав. Так, якщо здійснення конкретного цивільного права можливе лише одним єдиним способом, то цей спосіб по відношенню до здійснення цього суб'єктивного права буде вважатися виключним. Наприклад, відповідно до чинного законодавства таким є спосіб по здійсненню права на відмову від спадщини осіб, які постійно проживали із

спадкодавцем на час відкриття спадщини, оскільки згідно з ст. 1273 ЦК України здійснення цього права можливе лише шляхом складання та подання до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про відмову від спадщини.

Якщо здійснення цивільного права можливе одночасно кількома різними способами, то ці способи по відношенню до здійснення цього права та один до одного слід вважати альтернативними. Наприклад, відповідно до ст. 684 ЦК України у разі передання на підставі договору купівлі-продажу некомплектного товару покупець має право вимагати від продавця за своїм вибором: пропорційного зменшення ціни або доукомплектування товару у розумний строк. Якщо продавець у розумний строк не доукомплектував товар, покупець має право за своїм вибором: вимагати заміни некомплектного товару на комплектний або відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої грошової суми.

По-третє, в залежності від розподілу самих суб'єктивних цивільних прав за підгалузями цивільного права можна розрізняти способи здійснення речових прав, зобов'язальних прав, спадкових прав, особистих немайнових прав, прав, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності.

У цій класифікації вид способу здійснення суб'єктивного цивільного права визначається в залежності від підгалузі цивільного права, до якої належить суб'єктивне цивільне право, що здійснюється цим способом.

По-четверте, в залежності від правових наслідків використання того чи іншого способу здійснення суб'єктивного цивільного права їх можна поділяти на фактичні та юридичні.

До фактичних способів здійснення суб'єктивних цивільних прав відносять способи, не спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. До них належать використання квартири для проживання, користування предметами домашнього побуту, одягом, обробка власної земельної ділянки тощо.

До юридичних способів відносять такі способи, внаслідок застосування яких відбувається встановлення, зміна та припинення юридичних прав та обов'язків. Наприклад, складання письмового документу - заповіту, укладення договору дарування при здійсненні суб'єктивного права по даруванню майна, звернення до суду із позовною заявою при здійсненні права на захист тощо.

По-н'яте, відповідно до правомочностей носія суб'єктивного цивільного права розрізняють: способи, що полягають у вчиненні уповноваженою особою дій, спрямованих на використання закладених у даному праві можливостей, та способи, за допомогою яких уповноважена особа може захистити це суб'єктивне цивільне право у разі його порушення.

Перша група способів включає у себе способи, що полягають у вчиненні уповноваженою особою власних позитивних дій, спрямованих на безпосереднє використання закладених у даному праві можливостей. Наприклад, дії по експлуатації належного на праві власності автомобіля, використання цегли і цементу для будівництва дачного будинку, проживання у жилому приміщенні тощо. Крім цього, до цієї групи слід віднести способи, що полягають у висуванні відповідних вимог до інших осіб про виконання покладених на них обов'язків. Наприклад, вимога про своєчасну поставку партії товару на підставі договору поставки товару.

Здійснення права може бути за умови наявності в певної фізичної особи самого суб'єктивного цивільного права. Напри-клад, не можна вважати здійсненням відповідного цивільного права вимогу однієї особи про сплату орендарем плати за оренду приміщення, якщо зазначена особа не має такого права відповідно до договору або закону.

Не може бути об'єктом здійснення те суб'єктивне право, виникнення якого лише передбачається у відповідної особи або яке особа в силу тих чи інших причин втратила. При цьому слід звернути увагу на те, що деякі права

набуваються особою в про-цесі її життя, а деякі виникають в неї від народження (ч. 2 ст. 26, ч. 1 ст. 269 ЦК України).

Здійснення суб'єктивного цивільного права базується на принципі *«дозволено все, що не заборонено законом»*. Особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд, у межах, наданих їй актами цивільного законодавства та договором. Водночас при здійсненні своїх прав особа має дотримуватися моральних засад суспільства, зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушувати права інших осіб, заподіяти шкоду довкіллю та культурній спадщині, а також зловживання правом в інших формах.

Важливою гарантією здійснення права є презумпція, тобто припущення добросовісності та розумності дій того, хто має це право. Така презумпція діє до того часу, поки інше не буде встановлено рішенням суду. Отже, щодо кожної особи, яка має цивільне право, передбачається, що вона сама здатна визначити призначення цього права, доцільність та характер його здійснення. При цьому "добросовісність" має трактуватися як категорія моральна, що відображає врахування особою інтересів інших учасників цивільних відносин, публічного інтересу тощо, а "розумність" як категорія інтелектуальна, що передбачає адекватність оцінки особою цінності певного цивільного права, доцільності своїх дій, наслідки здійснення або нездійснення цивільного права.

Цивільний обов'язок — це вимога до суб'єкта цивільного права діяти (або не вчиняти дій), забезпечена можливістю правового примусу до належної поведінки.

Стаття 14 ЦКУ визначає, що цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства. Особа *не може* бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї. Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства. Особа може бути

звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства.

Залежно від характеру зв'язку між суб'єктивним правом і суб'єктивним обов'язком зобов'язана особа відіграє:

- *активну роль*, тобто виконує певні дії (передає майно, сплачує гроші);
- *пасивну роль*, тобто утримується від активних дій для виконання свого обов'язку.

Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальності, які встановлені договором або актами цивільного законодавства.

Цивільно-правові обов'язки, як і права, мають різний зміст. Так, в абсолютних правовідносинах, наприклад, правовідношенні власності, де зобов'язальними суб'єктами виступають усі треті особи, обов'язок останніх має пасивний характер. Вони повинні утримуватися від дій, які перешкоджають уповноваженій особі здійснювати дозволені їй активні дії для задоволення своїх інтересів.

І навпаки, у зобов'язальних правовідносинах цивільно-правові обов'язки полягають перш за все у позитивних діях, здійснення яких забезпечує задоволення інтересів уповноваженого. Таким чином, при виконанні цивільно-правового обов'язку забезпечується інтерес уповноваженої особи. Поряд з цим, у цивільному обов'язку виражається інтерес держави, адже вона зацікавлена у певній поведінці суб'єктів цивільних правовідносин.

Належність виконання обов'язку впливає зі змісту ст. 161 ЦК України, в якій зазначено, зобов'язання повинні виконуватися належним чином і в установлений строк відповідно до вказівок закону, акту планування, договору, а за відсутності таких вказівок – відповідно до вимог, що звичайно встановлюються.

Принцип належного виконання обов'язку стосується також місця, строку та інших умов. Так, згідно зі ст. 167 ЦК України, зобов'язання повинно бути виконане в тому місці, яке зазначене в законі, договорі, акті планування, на підставі якого виникло зобов'язання, або виходячи з суті зобов'язання.

Згідно зі ст. 216 ЦК України зобов'язання *припиняються* виконанням, проведеним належним чином. Тобто, виконання цивільно-правового обов'язку підпорядковане певним принципам, а саме, принципам належного і реального виконання обов'язку.

Принцип належного виконання обов'язку означає, що повинні бути дотримані всі умови зобов'язання. Наприклад, за договором підряду підрядчик зобов'язується виконати на свій ризик певну роботу за завданням замовника з його або своїх матеріалів, а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу (ст. 332 ЦК України); за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені й за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії (ст. 386 ЦК України). Зазначені обов'язки повинні бути виконані відповідно до всіх умов договорів підряду і доручення.

Законом визначені такі *суб'єкти виконання пасивних обов'язків*:

Громадяни – у цивільному праві майнова відповідальність настає з досягненням 15-річного віку.

Юридичні особи – до цієї групи цивільне право відносить підприємства, організації. Здійснення юридичних обов'язків від їх імені покладено на їх органи (директор, голова правління та ін.), що діють у межах прав, наданих їм законом або статутом, (положенням).

Держава – її представляють уповноважені державні органи та їх посадові особи в межах встановленої компетенції. Посадовими особами вважаються керівники (їх заступники) державних органів та їх апарату, а також державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Тобто, виконання цивільних обов'язків покладено на державні органи і посадових осіб в межах установленної компетенції.

Виконання цивільно-правового обов'язку здійснюється особисто уповноваженою особою або суб'єктом зобов'язання, наприклад, боржником. Так, згідно положення ст.389 ЦК України, повірений зобов'язаний виконати дане йому доручення особисто.

В умовах ринкових відносин, з розвитком різних форм власності, розширенням самостійності і відповідальності суб'єктів, крім законодавчого закріплення правових гарантій, останні встановлюються також суб'єктами в конкретних договорах. Гарантії, визначені законодавством або договорами, забезпечують нормальний процес здійснення суб'єктами своїх прав, що створює стабільність правовідносин, зміцнює їх стійкість та правопорядок.

Велике значення мають гарантії і в соціально-правовому аспекті, оскільки вони забезпечують реалізацію не тільки прав, а й інтересів суб'єктів.

Так, у Цивільному кодексі України існують норми про відповідальність особи, яка не виконує або виконує неналежним чином юридичний обов'язок. До такої особи можуть бути застосовані заходи примусу і додаткові стимули, які полягають у застосуванні спеціальних засобів, спрямованих на забезпечення виконання зобов'язань. Мова йде про способи забезпечення зобов'язань. Це передбачені законом або договором спеціальні заходи, які повинні додатково стимулювати боржника до виконання юридичного обов'язку, у випадку ж невиконання обов'язку – задовольнити інтереси кредитора, навіть без згоди боржника.

До способів забезпечення законодавством віднесено: *неустойку* (штраф, пеню), *заставу*, *поруку*, *завдаток і гарантію*. Ці, різні за своїм характером, способи мають спільні ознаки. По-перше, вони спрямовані на належне і, головне, реальне виконання зобов'язань. По-друге, вони захищають майнові права

кредитора шляхом створення умов для задоволення його інтересів, які були порушені неналежним виконанням боржником своїх юридичних обов'язків.

Одним з найпоширеніших засобів забезпечення виконання зобов'язань є неустойка. Цивільно-правовий зміст неустойки полягає в її призначенні регулювати цивільні зобов'язальні правовідносини і визначається місцем серед інших способів забезпечення їх виконання.

3.Захист цивільних прав.

Цивільно-правовий захист права власності здійснюється в позовному порядку судом. Порушником права власності може бути будь-яка особа з числа оточуючих власника. Конституція України гарантує всім суб'єктам права власності рівні умови захисту незалежно від форм власності.

Основним способом захисту права власності є пред'явлення двох видів позовів: *віндикаційного і негаторного*.

1)Віндикаційний позов – це право власника вимагати повернення свого майна з чужого незаконного володіння. Власник може витребувати тільки своє майно. Предметом віндикаційного позову є майно, що володіє індивідуально - певними ознаками. Для витребування майна з чужого незаконного володіння важливо знати про те, у добросовісного або несумлінного власника витребується майно. Добросовісним власником признається особа, яка не знала і не повинне було знати про те, що майно придбано у особи, що не має права його відчужувати. У такого власника власник має право витребувати майно лише у випадках, коли воно було загублено власником, або викрадено у нього, або вибуло з володіння іншим шляхом крім волі власника і придбано власником безвідплатно. Несумлінним визнається власник, який знав або повинен був знати про те, що придбає майно у особи, що не має права на відчуження. У несумлінного власника майно вилучається у будь-якому випадку і передається власнику. Але гроші і цінні папери на пред'явника вилучені бути не можуть.

2)Негаторний позов – це вимога власника усунення перешкод в здійсненні права власності, тобто про припинення таких порушень, які не пов'язані з позбавленням права володіння майном. Відповідачем по даному позову є той, хто якимсь чином заважає власнику здійснювати своє право. Відповідальність по цьому позову зводиться до обов'язку порушника припинити неправомірні перешкоди.

Позови про визнання права власності також є одним із способів захисту права власності. Прикладом такого позову є позови про визнання права власності на частину домоволодіння або іншого майна, придбаного за рахунок сумісних засобів суб'єктів, оформленого неналежним чином.

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може *захистити* цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Суд може *відмовити* у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень Цивільного Кодексу України.

За змістом положень вище зазначених норм права розпорядження своїм правом на захист є приписом цивільного законодавства і полягає в наданні особі, яка вважає свої права порушеними, невизнаними або оспорюваними, можливості застосувати способи захисту, визначені законом або договором. Суд забезпечує захист осіб, права й охоронювані законом інтереси яких порушені або оспорюються, шляхом здійснення провадження у справах.

При цьому суд має встановити наявність в особи суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, про захист яких особа звернулася до суду, адже на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

Крім того, суд з'ясовує наявність чи відсутність факту їх порушення або оспорення і відповідно ухвалює рішення про захист порушеного права або відмовляє в захисті, встановивши безпідставність та (або) необґрунтованість заявлених вимог.

Для ефективного судового захисту цивільного права або інтересу важливим також є обраний зацікавленою особою спосіб захисту, який має відповідати природі такого права або охоронюваного законом інтересу, характеру незаконного посягання та бути ефективним.

4.Відповідальність у цивільному праві.

Вступаючи у цивільно-правові відносини, сторони повинні не тільки виконувати свої обов'язки, але і мати нагоду захищати свої права. Норми цивільного права визначають терміни, протягом яких можна захистити порушене право, звернувшись до суду, арбітражного або третейського суду з позовом. Термін для захисту права за позовом особи, право якого порушено, називається позовною давністю.

Цивільно-правова відповідальність — це покладання на особу, відповідальну за невиконання або неналежне виконання зобов'язання або за порушення іншого, що охороняється законом права, несприятливих майнових наслідків, передбачених правовою нормою або договором.

Цивільне законодавство встановлює *два види* термінів позовної давності: загальні і скорочені.

Загальні терміни позовної давності як для фізичних, так і для юридичних осіб складають **3 роки**.

Для окремих видів вимог встановлюються *скорочені терміни* позовної давності - **6 місяців**. Такий термін діє для позовів: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про недоліки проданих речей; про недоліки виконаної роботи. Скорочений термін позовної давності в **один рік** встановлюється відносно вимог про спростування тверджень, які принижують честь, гідність або ділову репутацію, відомостей, що не відповідають дійсності. Перебіг терміну позовної давності починається з дня виникнення права на позов, тобто з дня, коли особа взнала або повинне було дізнатися про порушення свого права.

Порушення зобов'язання може виступати або у вигляді невиконання зобов'язання, або у вигляді неналежного виконання. Підставами виникнення відповідальності є неправомірні дії боржника, пов'язані з невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Як загальна форма відповідальності виступає обов'язок боржника відшкодувати збитки, викликані невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Для залучення боржника до цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитку необхідно, щоб порушення зобов'язання дійсно спричинило за собою настання у кредитора збитків.

Під збитками відповідно до закону розуміються витрати, проведені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також не одержана ним вигода, яку кредитор одержав би, якби зобов'язання було виконано боржником належним чином.

Для стягнення збитків кредитор повинен *довести*:

- факт порушення зобов'язання;
- наявність причинного зв'язку між допущеним порушенням і виниклими збитками;
- розмір необхідних збитків.

У разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання як міра відповідальності застосовується неустойка (штраф, пеня), яка може бути передбачена законом або договором.

Необхідно звернути увагу на **види цивільно-правової відповідальності**, поділ на які здійснюється за різними критеріями, а саме: 1) За підставами виникнення цивільних прав та обов'язків:

- *договірна*;
- *недоговірна*.

2) Залежно від розміру:

- *повна*;
- *обмежена*;

– *кратна (збільшена)*.

3) За характером розподілу відповідальності кількох осіб:

– *часткова*;

– *солідарна*;

– *субсидіарна (додаткова)*.

Окремий різновид цивільно-правової відповідальності – *відповідальність у порядку регресу*, яка має місце при виконанні солідарного обов’язку одним із співборжників (статті 544, 1191 ЦК).

Форма цивільно-правової відповідальності – це засіб вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника. Цивільне законодавство встановлює різні *форми відповідальності*. До основних, належать: відшкодування збитків (ст. 22 ЦК); компенсація моральної шкоди (ст. 23 ЦК); сплата неустойки (ст. 624 ЦК); втрата завдатку (ст. 571 ЦК).

Потрібно засвоїти, що цивільно-правова відповідальність може мати місце за наявності складу правопорушення. Окремі частини цивільно-правового порушення називають **умовами** цивільно-правової відповідальності, якими є:

1) *протиправність діяння* – це визначається як порушення положень актів цивільного законодавства, договору та інших актів саморегулювання.

2) *шкода* – це сукупність несприятливих для особи, якій вона завдана, особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб’єктивних цивільних прав фізичної або юридичної особи. Відповідно до того, чи має шкода вартісну форму, яка піддається виміру та вираженню у грошових коштах, виділяють *майнову* та *моральну шкоду*.

Необхідно зазначити, що майнова шкода проявляється у вигляді **збитків**: втрат, яких особа зазнала у зв’язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також

витрат, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (*реальні збитки*); доходів, які особа могла б одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (*упущена вигода*)(ст. 22 ЦКУ).

Звернути увагу на те, що шкода, яку неможливо оцінити у грошовому еквіваленті, вважається моральною шкодою. Пояснити в чому полягає моральна шкода відповідно до ст. 23 ЦКУ.

3) *причинний зв'язок між протиправним діянням та шкодою*;

+4) *вина заподіювача* – це психічне ставлення особи до своєї неправомірної поведінки та її наслідків. У цивільному праві діє презумпція винності особи, тобто особа буде вважатися винною доти, доки не доведе свою невинність.

Окрему увагу приділити *підставам звільнення від цивільно-правової відповідальності*, під якими слід розуміти обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення.

Загальними підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є:

1) *випадок* – це така подія або її результат (наслідки), яких могло б не бути, але які не були відвернуті відповідальною особою тільки тому, що їх неможливо було передбачити і запобігти через раптовість їх настання;

2) *непереборна сила* – це надзвичайна та невідворотна зовнішня подія, що позбавляє можливості за даних обставин запобігти негативним наслідкам її прояву.